

Mioduchowska, Maria

Ruch młodzieży wiejskiej na Mazowszu 1905-1928 : geneza i rozwój organizacyjny Związku Młodzieży Wiejskiej

Rocznik Mazowiecki 8, 109-136

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIA MIODUCHOWSKA

RUCH MŁODZIEŻY WIEJSKIEJ NA MAZOWSZU 1905—1928.
GENEZA I ROZWÓJ ORGANIZACYJNY ZWIĄZKU MŁODZIEŻY
WIEJSKIEJ

Ruch młodzieży wiejskiej narodził się na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego na początku drugiego dziesięciolecia XX wieku. Genezy jego źródeł należy szukać m.in. w dążeniach młodego pokolenia wsi do walki o odzyskanie niepodległości. Młodzież ta, określona przez socjologów „pokoleniem buntu”¹, szukała również nowych dróg i sposobów prowadzących do naprawy istniejących stosunków społeczno-gospodarczych. Inicjatorami tej działalności byli wychowankowie zaraniarskich szkół rolniczych, którzy w 1911 r. przy pomocy Ireny Kosmowskiej zaczęli wydawać pisemko pt. „Świt — Młodzi Idą”² jako czterostronicowy dodatek do „Zarania”. Wprowadzali ją w życie nauczyciele, także działacze z Narodowego Związku Chłopskiego: Adam Chętnik³, Aleksander Bogusławski⁴ i Antoni Piątkowski⁵.

¹ B. Gołębiowski, *Przemiany w ruchu młodzieżowym wsi w świetle pamiętników i innych dokumentów*, w: *W poszukiwaniu drogi*, Warszawa 1966, s. 47.

² W. Piątkowski, *Dzieje ruchu zaraniarskiego*, Warszawa 1956.

³ A. Chętnik urodził się 20 XII 1885 r. w Nowogrodzie łomżyńskim w rodzinie rolniczo-rzemieślniczej. Studiował w Petersburgu i w Wolnej Wszechnicy Polskiej. Od 1910 był redaktorem „Zorzy”, od 1912 wydawcą i współredaktorem „Drużyny”. W okresie I wojny światowej propagował ruch młodzieży wiejskiej i junactwo. W latach 1919—1921 członek ZG CZMW i redaktor „Drużyny”. W 1921 r. opowiedział się za endecją i usiłował zakładać koła Związku Młodzieży Polskiej na wsi, lecz inicjatywa ta nie powiodła się. W latach następnych zajmował się badaniami etnograficznymi.

⁴ Aleksander Bogusławski urodził się 27 V 1887 r. we wsi Budków pow. piotrkowski w rodzinie chłopskiej. Uczestniczył w strajku szkolnym 1905 r. W 1907 r. ukończył Warszawskie Kursy Pedagogiczne, a w 1914 Wyższą Szkołę Nauk Politycznych w Krakowie. Pracował jako nauczyciel szkół ludowych, brał aktywny udział w ruchu niepodległościowym. Członek NZCh, współorganizator PSL Wyzwolenie i redaktor jego organu. W latach 1920—V 1923 był członkiem władz ZG PSL Piast, następnie PSL Wyzwolenie. Od 1912 r. działacz tajnego ZMW, a następnie CZMW, członek jego władz do 1925 r. Był gorącym zwolennikiem ruchu młodzieży wiejskiej.

⁵ Antoni Piątkowski urodził się w 1875 r. w Mikulińcach na Podolu. Ukończył szkołę rolniczą w Humaniu, pracował jako nauczyciel, działacz CZKR. Członek NZCh, Zjednoczenia Ludowego i Polskiego Zjednoczenia Ludowego.

Działacze ci pozyskali do współpracy światlejszą młodzież wiejską, nauczycieli ludowych i działaczy społecznych. Wydawali od marca 1912 r. czasopismo pt. „Drużyna”⁶. W miesiąc później na zjeździe udziałowców tego wydawnictwa powołano do życia tajny Związek Młodzieży Wiejskiej⁷. Z uwagi na warunki zaborów tworzący się ruch nazywano drużyniackim. W swoim programie akcentował on cele patriotyczne i oświatowe. Działania te nie miały tradycji, były nową jakością w dziejach wsi okresu kapitalizmu. Początkowo korzystano z doświadczeń i wzorców ruchu zaraniarskiego oraz rozwijającego się w Europie zachodniej skautingu, który pod postacią ruchu junackiego przeszczepiono na grunt polski i na terenie zaboru rosyjskiego łączono z rozwijającymi się formami drużyniackimi. Od 1913 r. wpływy w tym ruchu uzyskali działacze Organizacji Młodzieży Narodowej (OMN).

W okresie I wojny światowej młodzież skupiona w ZMW wzięła czynny udział w walce o niepodległość, głównie w ramach Legionów Polskich i Polskiej Organizacji Wojskowej (POW). Odegrała znaczną rolę przy rozbijaniu Niemców i Austriaków, a następnie zasiłała szeregi tworzącego się Wojska Polskiego.

Młodzież zaraniarska współdziałająca z tajnym ZMW wykazywała dążenia do uniezależnienia go od wpływów endeckich i związania z rozwijającym się od 1915 r. w Królestwie Polskim niezależnym ruchem ludowym⁸. Przed 1918 r. młodzi ludowcy, członkowie PSL Wyzwolenie, dążyli do ożywienia i rozwinięcia Związku Młodzieży Wiejskiej, ale brak funduszy, jak też słabość ruchu ludowego i trudne warunki okupacyjne uniemożliwiały realizację tego zamierzenia. Na czele ZMW stanęła grupa działaczy OMN, pracowników Centralnego Związku Kółek Rolniczych Centralnego Towarzystwa Rolniczego (CZKR CTR), która w maju 1918 r. powołała do życia Sekcję Kół Młodzieży przy CZKR CTR. Kierownikiem jej mianowano Piotra Olewińskiego⁹. Sekcja dążyła do podporządkowa-

⁶ Problem ten omawia szeroko M. Mioduchowska, „Drużyna”, 1912—1921, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” (dalej RDRL), 1970, nr 12, s. 115—151; też: Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej 1912—1928. Dysertacja doktorska (w druku).

⁷ R. Wasilewski, *Wspomnienia z pracy społecznej*. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (dalej AZHRL) P. 149; tenże, *Jak powstał Związek Młodzieży Wiejskiej w zaborze rosyjskim*, RDRL, 1968, nr 10, s. 282—297.

⁸ A. Bogusławski, *Wspomnienia*, AZHRL P. 30; J. Niećko, *Dwudzieściolecie ruchu młodzieży wiejskiej 1912—1932*, Warszawa 1932.

⁹ Piotr Olewiński urodził się 1 I 1895 r. w Pińsku, w rodzinie mieszczańskiej. Po ukończeniu gimnazjum w Brześciu n/Bugiem działał w tajnym harcerstwie polskim. W 1918 r. sprawował funkcję szefa Głównej Kwatery Harcerstwa, w latach 1915—1918 brał czynny udział w tworzeniu POW. Członek i aktywny działacz Organizacji Młodzieży Narodowej. Od V 1918 r. kierownik Sekcji Kół Młodzieży przy CZKR CTR, od 24 VI 1919 r. prezes Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej, od

nia sobie istniejących kół młodzieży wiejskiej, jak też nowo zakładanych, a w czerwcu 1919 r. zwołała zjazd delegatów kół młodzieży, na którym powołano do życia Związek Młodzieży Wiejskiej jako samorządną sekcję CZKR CTR. Ponieważ ZMW do 1928 r. rozwijał się głównie w Polsce centralnej (działało tu ok. 85% kół i ok. 88% członków), powszechnie używano nazwy Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej. CZMW określał się jako organizacja oświatowo-kulturalna i wychowawcza, nie związana z żadną partią polityczną. Z czasem jednak działacze związku zaczęli podkreślać jego łączność z ruchem ludowym. Poza związkiem członkowie CZMW należeli lub sympatyzowali z różnymi stronnictwami politycznymi, głównie ludowymi. Największe wpływy miało PSL Wyzwolenie, znacznie już mniejsze PSL Piast i Stronnictwo Chłopskie.

Od zarania istnienia ZMW młodzież wiejska wywodząca się ze środowisk ludowych mocno podkreślała dążność do uzyskania niezależności i samodzielności organizacyjnej.

Dążenia do emancypacji spod wpływów endecji uwidoczniły się na I Zjeździe Organizacyjnym Delegatów Kół Młodzieży w czerwcu 1919 r. w Warszawie, kiedy to na skutek nieustępliwej postawy ludowców przyjęto nazwę Związek Młodzieży Wiejskiej, a nie Związek Młodzieży Polskiej, jak chcieli działacze OMN. Tylko warunkowo przyjęto wówczas alternatywę, że ZMW będzie samorządną sekcją CZKR CTR¹⁰.

Utworzenie form organizacyjnych, a zwłaszcza odzyskanie niepodległości wpłynęły mobilizująco na młodzież wiejską. Nastąpił żywiołowy wprost rozwój kół ZMW, głównie w ośrodkach mających tradycje działalności społeczno-politycznej i będących siedliskami ruchu ludowego. W pierwszym okresie największą aktywność wykazała młodzież Mazowsza, a po 1922 r. głównie Lubelszczyzny. Organizacja lubelska w latach 1924—1928 posiadała 32—33% ogólnej liczby kół i 35—36% stanu członków¹¹. W badanym okresie młodzież województwa warszawskiego zajmowała drugie miejsce w CZMW ze stanem kół i członków o połowę niższym od lubelskiego (17%). Pozostałe województwa uplasowały się w następującej kolejności: kieleckie, łódzkie, białostockie, wołyńskie, wileńskie, pomorskie, nowogródzkie i poleskie. Tak więc CZMW rozwijał

V 1925 r. wiceprezes. Po przewrocie majowym 1926 r. współpracował z obozem sanacji. Występował z inicjatywą podporządkowania CZMW temu obozowi. W 1928 r. był jednym z inicjatorów utworzenia prosanacyjnego Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej „Siew”.

¹⁰ „Drużyna”, 1919, nr 28, s. 6; J. Niećko, *Dwudziestolecie...*, s. 39; J. Kowal, *Wici — powstanie i działalność społeczno-wychowawcza 1928—1939*, Warszawa 1964, s. 30.

¹¹ M. Mioduchowska, *Ruch młodzieży wiejskiej w niepodległej Polsce*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1977, nr 2, s. 139—162.

się przede wszystkim w Polsce centralnej. Do czerwca 1928 r. w CZMW zarejestrowanych było 2500 kół, skupiających około 75 tys. członków. Pierwszym prezesem został Piotr Olewiński, a od 1925 r. funkcję tę sprawował znany zwolennik samodzielności ruchu młodzieży wiejskiej Zygmunt Załęski, członek PSL Wyzwolenie, a w Zarządzie Głównym CZMW od tego czasu przeważali ludowcy.

Członkami kół była przede wszystkim polska młodzież wiejska, głównie dzieci średnich i bogatszych gospodarzy. Wykazywała ona największą aktywność społeczną i zainteresowanie oświatą. Duży odsetek stanowiły dziewczęta (do 41%). Młodzież ZMW wypracowała wiele form działalności oświatowo-kulturalnej i społecznej. Jej celem było wydzwignięcie społeczności miejskiej z ciemnoty i zacofania, uległości wobec innych warstw społecznych. Wychowywano młodzież w duchu patriotyzmu poprzez pracę w kole i oddziaływanie jej na środowisko wiejskie w zakresie uświadamiania społecznego chłopów oraz wyrabiania szacunku dla ludzi pracy. Szczególne miejsce zajmowała sprawa narodu i państwa, akcentowano udział młodzieży w walkach o niepodległość, a następnie obronę niezawisłości Ojczyzny.

Wiosną 1920 r. CZKR, a wraz z nim i CZMW wyszły z ram CTR. W latach następnych ludowi działacze CZMW, dążąc do swobodnego rozwijania organizacji, zmierzali do uniezależnienia się od CZKR. Po roku 1926 istniejący konflikt na tle organizacyjnym pogłębiony został także ideologicznym. Działacze CZKR usilnie dążyli do podporządkowania CZMW sanacji. Większość prezydium ZG CZMW przeciwstawiła się temu i w dniu 18 marca 1928 r. podjęła uchwałę o powołaniu samodzielnego Związku Młodzieży Wiejskiej RP. Większość delegatów kół na zjeździe 29 czerwca 1928 r. w Warszawie poparła tę decyzję. Nastąpiło rozbitcie CZMW na dwie odrębne organizacje: ludowców ZMW RP, zwanych od tytułu organu prasowego wiciarzami, oraz prosanacyjny CZMW „Siew”, który działał nadal w ramach CZKR, zachowując starą nazwę i tytuł organu.

Związek Młodzieży Wiejskiej
w województwie warszawskim.
Rozwój organizacyjny

Związek na tym terenie wyrastał na prowadzonej od początku XX wieku działalności oświatowej zaraniarskich szkół rolniczych. Szczególne zasługi miała założona i prowadzona przez Jadwigę Dziubińską męska

szkoła rolnicza w Pszczelinie oraz żeńska w Kruszynku (włocławskie)¹². Duży wpływ na ożywienie działalności społecznej i oświatowej miała rewolucja 1905—1907 r., w okresie której ludność wsi znalazła się wśród czynnych uczestników tych wydarzeń¹³. Wywalczone swobody językowe i możliwość tworzenia organizacji gospodarczych i oświatowych wykorzystywano do rozwijania działalności społeczno-oświatowej oraz nielegalnie politycznej. Zakładane organizacje nosiły różne nazwy — kółka rolnicze, straże pożarne, spółdzielnie mleczarskie, towarzystwa trzeźwości, zespoły teatralne, chóry, orkiestry itp. Skupiały głównie młodzież, a w swych programach wiele miejsca poświęcały pracy kulturalno-oświatowej i patriotycznej.

Pierwsze koła tego typu w latach 1905—1907 założono w powiatach: płockim, błońskim i mińsko-mazowieckim. Szybki ich rozwój notowano od 1911 r., a więc wówczas, gdy do młodzieży wiejskiej i małomiasteczkowej docierać zaczęły pisma „Świt — Młodzi Idą”, a głównie „Drużyna”, organ tajnego Związku Młodzieży Wiejskiej. W 1912 r. zorganizowano koła drużyniaków w powiecie włocławskim, lipnowskim, grójeckim i mławskim. Inicjatorami byli nauczyciele ludowi, wychowankowie wspomnianych szkół rolniczych, oraz księża.

W okresie I wojny światowej w większości powiatów Mazowsza istniały koła młodzieży wiejskiej, które podobnie jak i na innych terenach ziem polskich zaboru rosyjskiego stanowiły oparcie dla ruchu niepodległościowego, przede wszystkim peowiackiego. W listopadzie 1918 r. młodzież tych kół wzięła czynny udział w rozbrajaniu okupantów. Do maja 1918 r. najintensywniej omawiany ruch rozwijał się w powiatach północno-zachodnich o wyższej kulturze rolnej, osiągając w powiecie pułtuskim stan 26 kół, płockim — 17, włocławsko-nieszawskim — 18, lipnowskim — 12, mławskim — 10, płońskim — 7. W pozostałych zaś liczba kół wahała się od jednego do pięciu. Ich stan na terenach, które weszły (w 1919 r.) w skład woj. warszawskiego, szacowano na około 90 z 3800 członkami¹⁴. Koła te były bardzo liczne, przeciętnie jedno skupiało 44 członków. Nie-

¹² H. Brodowska, *Ruch chłopski w guberni kijowskiej w okresie rewolucji lat 1905—1907*, „Kwartalnik Kaliski”, 1973, t. 6, s. 25—66; Taż, *Ruch chłopski w łódzkim okręgu przemysłowym w rewolucji 1905—1907*, „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych”, 1956, t. 6.

¹³ W tym czasie w Jaktorowie pod Warszawą zorganizowano pierwszą w Królestwie Polskim postępową organizację chłopską — Polski Związek Ludowy. Działał on nielegalnie, przyczyniając się do aktywizacji społeczno-politycznej i podnoszenia świadomości narodowej chłopów, zwłaszcza mazowieckich.

¹⁴ *Praca społeczno-oświatowa i kulturalna prowadzona przez młodzież wiejską. Sprawozdanie Sekcji Kół Młodzieży przy ZKR za rok 1918*. Oprac. J. Niećko, Dodatek do „Drużyny”, 1919, nr 47—48.

pełne sprawozdanie sporządzone przez Sekcję Kół Młodzieży CZKR CTR podało liczbę 68 kół z 3020 członkami, wśród których było ponad 40% dziewcząt¹⁵. Na terenie powiatu pułtuskiego, włocławskiego i nieszawskiego koła młodzieży wiejskiej od 1918 r. posiadały instancje powiatowe w postaci Okręgowych Związków Młodzieży Wiejskiej (OZMW). W Pułtusk OZMW zorganizowany został przy udziale członków PSL Wyzwolenie jako Sekcja Oddziału Powiatowego Towarzystwa Kółek Rolniczych im. S. Staszica¹⁶.

Po odzyskaniu niepodległości młodzież Mazowska przy pomocy nauczycieli i działaczy społecznych przystąpiła do rozwijania pracy w kołach istniejących, a także zakładała nowe, głównie we wsiach posiadających szkoły i kółka rolnicze. W myśl zaleceń Sekcji Kół Młodzieży i kierownika CZKR Tomasza Wilkońskiego tworzyła ogniwa powiatowe. Do czerwca 1919 r. w 8 powiatach spośród 17, w których istniały koła ZMW, powołano do życia OZMW¹⁷. Największą aktywność nadal wykazywała bardziej wyrobiona młodzież z powiatów północno-zachodnich o dobrze rozwiniętej sieci kółek rolniczych CZKR CTR: mławskiego, płockiego, płońskiego, lipnowskiego, włocławskiego i kutnowskiego, oraz dwóch powiatów wschodnich: mińsko-mazowieckiego i warszawskiego. W czterech z nich inicjatorami tworzenia OZMW była sama młodzież (Pułtusk, Włocławek, Lipno i Mińsk Mazowiecki), w pozostałych księża i nauczyciele. W składach wybieranych zarządów przeważali nauczyciele i działacze kółek rolniczych oraz księża.

Pobór młodzieży męskiej do wojska w roku 1919 i następnym spowodował zahamowanie prac organizacyjnych, a w połowie 1920 r., gdy w znacznej swej części woj. warszawskie zamienione zostało w pole bitwy, ustały prace w kołach ZMW. Po wojnie polsko-radzieckiej odbudowa kół ZMW postępowała bardzo wolno. Zasadniczymi powodami były ogromne zniszczenia biologiczne i materialne. Ponadto w tym okresie CZMW znalazł się w trudnej sytuacji. Po wyjściu z ram CTR związek był ostro zwalczany przez ceterowskich działaczy. W powiecie kutnowskim oraz wiele kół w płockim, przasnyskim, radzymińskim i warszawskim pozostających pod wpływem endecji opowiedziało się za CTR, zrywając kontakt z CZMW. Dopiero po 1923 r. większość kół ZMW z tych powiatów ponownie zgłosiła swój akces do CZMW. Również od tego roku nasilił się konflikt z klerem, który rozwijał akcję przyciągania młodzieży

¹⁵ Tamże.

¹⁶ A. Chynkowski, *Odezwa do poszczególnych kół młodzieży*, „Drużyna”, 1919, nr 17, s. 3.

¹⁷ *Sprawozdanie CZMW przy CZKR za 1919 r.*, „Nasza Drużyna”, 1920, nr 10.

wiejskiej do zakładanych pod patronatem Kościoła Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej (SMP)¹⁸.

Marazm w ZMW na terenie woj. warszawskiego trwał do 1923 r. Nieliczne koła prowadziły pracę w powiatach o dużych tradycjach działalności społecznej, pokrytych dość gęstą siecią KR CZKR: grójeckim, łowickim i mińsko-mazowieckim. W latach 1923—1925 ZMW rozwijał się głównie w rejonach południowo-wschodnich (z wyłączeniem pow. warszawskiego), najbardziej zaangażowanych w rozwoju produkcji rolnej, opanowanych w dużej mierze przez stronnictwa ludowe. W powiatach: Mińsk Mazowiecki, Grójec, Łowicz, Pułtusk i Sochaczew, koła posiadały ogniwa powiatowe — OZMW. Czynnione w 1924 r. próby zorganizowania okręgów w pozostałych powiatach zakończyły się sukcesem tylko w pow. błońskim. W większości powiatów nie posiadających ogniw powiatowych młodzież zdana była na własne siły i prowadziła pracę opierając się na instrukcjach CZMW i wskazówkach zamieszczanych w organie związkowym pt. „Drużyna”, od czerwca 1921 r. „Nasza Drużyna”, od 1922 r. „Siew”.

W woj. warszawskim w dniu 1 stycznia 1925 r. zarejestrowanych było w Centrali 167 kół z 5858 członkami¹⁹. Większość z nich skupiona była w 6 związkach okręgowych. Formalnie według liczby zarejestrowanych kół województwo zaliczono do czołówki, ale w rzeczywistości nie było podstaw do optymizmu. Kół czynnych, aktywnie pracujących było znacznie mniej. Z braku źródeł nie sposób dziś ustalić, jaki odsetek kół brał czynny udział w życiu związku. Stan ten wynikał z wielu obiektywnych przyczyn, a głównie braku ogniwa wojewódzkiego, które by sprawowało pieczę nad całością prac, kadry instruktorskiej i wyszkolonego aktywu młodzieżowego. Ponadto bliskość stolicy, wielkiego ośrodka przemysłowego i kulturalnego, wpływała również hamująco na rozwój organizacji społecznych powiatów podwarszawskich. Bardziej przedsiębiorczą młodzież wchłaniała systematycznie wielkomięjska społeczność.

Ciężar pracy z kołami ZMW spadał na barki nielicznej kadry pracowników CZMW, instruktorów kółek rolniczych CZKR oraz działaczy społecznych, głównie nauczycieli. Szukano pomocy wśród uczącej się młodzieży wiejskiej skupionej w Warszawskim Kole Uczącej się Młodzieży Wiejskiej²⁰, a od 1923 r. angażowano ludową młodzież akademicką.

¹⁸ Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej zakładane pod patronatem kleru rozwijały się od połowy 1919 r. na terenie całej Polski.

¹⁹ *Sprawozdanie Związku Młodzieży Wiejskiej za rok 1924*, Warszawa 1925, s. 4.

²⁰ Koło to zorganizowane zostało 2 II 1921 r. przez studenta Mariana Frelka z Garwolińskiego. Gromadziło młodzież uczącą się w szkołach średnich i wyższych pochodzenia wiejskiego oraz miejską interesującą się sprawami wsi. Po pewnym czasie większość jego członków stanowili akademicy — ludowcy. Liczebność koła

„Wreszcie zaczyna wchodzić w grę — pisał Józef Niećko — jeszcze jedna grupa pracowników oświatowych w kołach, mianowicie ucząca się młodzież w wyższych uczelniach, młodzież wiejska — przyszłe kadry inteligencji”²¹.

Akademicka młodzież ludowa od 1924 r. odgrywała w ZMW woj. warszawskiego rolę wiodącą²². Z inicjatywy akademików oraz CZMW zwołano 15 marca 1925 r. do Warszawy I zjazd delegatów kół z terenu województwa. Z powodu wiosennych prac polowych zgromadził on tylko 200-osobową grupę przedstawicieli kół i gości, m.in. uczestniczył dyrektor Uniwersytetu Ludowego w Szycach — inż. Ignacy Solarz, przedstawiciele szkoły rolniczej w Pszczelinie, Seminarium Gospodarstwa Domowego w Warszawie. Słowiański Związek Młodzieży Wiejskiej reprezentowali: Janko Ursini — Słowak, Iljew — Bułgar, Fulik — Czech. Obradom przewodniczył student Uniwersytetu Warszawskiego Ignacy Mularək²³.

Sprawozdanie ze stanu organizacyjnego ZMW w województwie warszawskim złożył kierownik CZMW J. Niećko. Wykazał on, że rozwój sieci kół ZMW na Mazowszu postępuje stosunkowo wolno, nadto nie wszystkie aktywnie pracują. Do wyjątkowo niepokojących objawów zaliczył systematyczne załamywanie się pracy związków okręgowych. Wiosną 1925 r. w województwie prowadziły działalność tylko 4 OZMW. Dążenia CZMW do decentralizacji pracy poprzez tworzenie OZ na terenie woj. warszawskiego nie wróżyło powodzenia.

J. Niećko słusznie doszukiwał się przyczyn zaistniałego zastoju w braku środków materialnych i szerszej kadry instruktorskiej. Do tych argumentów dodać należy niską wprost sieć kółek rolniczych CZKR oraz zbyt

utrzymywała się w granicach 40 członków. Do pierwszego zarządu wchodził poza M. Frelkiem (przewodniczącym) Wincenty Kos — sekretarz, Janina Koskówna — skarbnik, Władysław Miskiewicz i Tadeusz Moniewski — członkowie. W 1922 r. z powodu zarządzenia władz szkolnych zabraniającego młodzieży szkolnej brania udziału w organizacjach koło te przekształciło się w organizację akademicką, międzyuczelnianą, i przyjęło nazwę Akademicka Młodzież Ludowa. Aktywnymi działaczami byli: Stanisław Barański, Ignacy Kwaśniewski, Jerzy Zalewski, Bolesław Babski, Michał Dziadłowicz, Józef Deja, Stanisław Wójcik, Adam Bień i inni. Członkowie AML brali czynny udział w rozwijaniu ZMW w woj. warszawskim. J. Niećko, *Dwudziestolecie...*, s. 40; Relacje ustne M. Frelka, Adama Zielińskiego, Teodora Kaczyńskiego, Emilii Frelkowej, w: *Akademicka młodzież ludowa II Rzeczypospolitej. Relacje, materiały, dokumenty*. Pod red. S. Malawskiego, Warszawa 1974.

²¹ J. Niećko, *Dwudziestolecie...*

²² T. Kaczyński, A. Zieliński, *Akademicka młodzież ludowa w Warszawie*, w: *Akademicka młodzież...*

²³ J.N. [J. Niećko], *Sprawozdanie z pierwszego organizacyjnego zjazdu delegatów KMW woj. warszawskiego*, „Siew”, 1925, nr 14, s. 4–5; S. Pawłowski, A. Zielińska (*Mazowiecki Związek Młodzieży Wiejskiej*, Warszawa 1977) błędnie podali datę zjazdu: s. 34, 36, 188.

małe przygotowanie młodzieży do samodzielnej pracy. Nie miała ona też większego oparcia w słabo rozwijającym się na Mazowszu ruchu ludowym. W większości powiatów pozostających pod wpływem kleru i decyzji młodzież wiejska pragnąca prowadzić działalność w ramach ZMW zdana była na własne siły. Skromnej pomocy udzielali nauczyciele i centrala związkowa.

Zarząd CZMW oraz działacze terenowi doszli do przekonania, że powołanie ogniwa wojewódzkiego uzdrowi zaistniałą sytuację, ugruntuje działalność OZMW oraz zapewni pomoc instrukcyjną poszczególnym komórkom. Wysunięta przez J. Nieckę propozycja powołania Związku Młodzieży Wiejskiej województwa warszawskiego została przyjęta przez delegatów zjazdu. Przedstawiciele kół podjęli w tej sprawie uchwałę i wybrali dziesięcioosobowy zarząd²⁴, w którego składzie było pięciu działaczy młodzieży akademickiej. Ukonstytuował się on w następujący sposób: Stanisław Bartnik²⁵ — prezes, Ignacy Mularek²⁶ — wiceprezes, Władysław Smorga — sekretarz²⁷, członkowie: Stanisław Barański z pow. błońskiego, Zofia Dłużniewska z Warszawy, Julia Komorowska z warszawskiego, Leon Lutyk z Warszawy, Maria Wojciechowska z radzymińskiego, Adam Zieliński z Warszawy; zastępcy: Kawałkowski, Broma, Anzelm Pietrzak, Stanisław Araszkiwicz i Jan Nosek. Powołanie ogniwa wojewódzkiego nie było jakimś novum w dziejach CZMW. Od 1921 r. istniały one w woj. lubelskim, od 1923 w wołyńskim, a do czerwca 1928 r. we wszystkich województwach Polski centralnej i wschodniej oraz na Pomorzu. W myśl regulaminu organizowano je tam, gdzie istniały Wojewódzkie Związki Kółek Rolniczych, ponieważ mogły być rejestrowane tylko jako ich samorządne sekcje²⁸.

²⁴ J.N. [J. Niecko], *Sprawozdanie z pierwszego Organizacyjnego Zjazdu Delegatów Kół Młodzieży Wiejskiej woj. warszawskiego*, „Siew” 1925, nr 14, s. 4—5.

²⁵ Stanisław Bartnik urodził się 24 IV 1901 r. w Wichradzu pow. grójecki w rodzinie chłopskiej, ukończył w 1929 r. szkołę rolniczą w Bratnem, a następnie korespondencyjną szkołę średnią. Od 1919 r. organizował koła ZMW w powiecie ciechanowskim, m.in. był organizatorem i opiekunem koła ZMW w Gołotczyźnie, od 1925 do 19 XII 1926 pełnił obowiązki prezesa ZMW woj. warszawskiego, w latach 1926—1927 był członkiem jego zarządu, a także Okręgowego ZMW w Ciechanowie.

²⁶ Ignacy Mularek urodził się 23 VII 1899 r. w Pęczniewie pow. Turek w rodzinie chłopskiej. Ukończył gimnazjum w Łodzi i Wydział Lekarski UW. Od 1916 r. działał w ruchu młodzieży wiejskiej w woj. łódzkim, a następnie warszawskim. Członek władz wojewódzkich ZMW w Łodzi, od 1924 członek władz CZMW oraz członek SANML, PAML i PSL Wyzwolenie.

²⁷ Władysław Smorga urodził się 3 XII 1902 r. w Zakręciu, przedmieściu Krasnegostawu, w rodzinie rzemieślnika. Ukończył gimnazjum w Krasnymstawie i uczęszczał do Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie, następnie ukończył Wydział Prawa UW. Pracował jako instruktor kas Stefczyka i w oświacie pozaszkolnej.

²⁸ Nieporozumieniem są wywody zasłużonych działaczy ruchu młodzieży wiej-

Pod adresem nowego zarządu ZMW woj. warszawskiego J. Niećko w imieniu ZG CZMW wysunął szereg postulatów, które po przedyskutowaniu przyjęto jako wytyczne²⁹. Uczestniczący w zjeździe Ignacy Solarz zapoznał zgromadzonych z ideą Wiejskiego Uniwersytetu Ludowego w Szycach i wystąpił z apelem o uczestnictwo w kursach, na których młodzież nie tylko zdobywa wiedzę ogólną, lecz także pogłębia swoją świadomość i poznaje metody i formy pracy społecznej i kulturalno-oświatowej dla skutecznego działania w kołach ZMW.

Nie zachował się żaden przekaz dotyczący udziału młodzieży w dyskusji zjazdowej. Z uchwalonych rezolucji i wysłanych depech wynika, że cechowała ją wysoka świadomość polityczna i gorąca postawa patriotyczna, a w trakcie obrad dominowały nastroje zdecydowanie propiłsudczykowskie³⁰. Uchwalono protest przeciwko wysuwanemu przez odwetowców niemieckich żądaniu rewizji granic naszego państwa³¹ oraz rezolucję przesyłającą walczącej o demokrację bułgarskiej młodzieży wiejskiej pozdrowienia i wyrazy otuchy³².

skiej — S. Pawłowskiego i A. Zielińskiego (*Mazowiecki Związek...*, s. 8, 35, 46 i inne), jakoby w 1925 r. powołano nową organizację dla Mazowsza i Kujaw.

²⁹ „1) Zorganizowanie przy Woj. Związku sekcji prelegentów spośród młodzieży uczącej się w wyższych uczelniach, jako też i spośród jednostek starszych, interesujących się pracą oświatową i kulturalną prowadzoną przez młodzież wiejską.

2) Urządzenie konferencji przedstawicieli poszczególnych powiatów.

3) Przynajmniej na terenie bliższych powiatów przeprowadzić objazdy Kół Młodzieży, podczas których należy dokonać lustracji pracy, udzielić pomocy instrukcyjnej do dalszej pracy, urządzić pogadankę na temat aktualny.

4) Zorganizować w niektórych miejscowościach kursy krótkoterminowe — lotne.

5) Zorganizować przynajmniej jeden kurs dłuższy, przypuszczalnie dwutygodniowy, dla pracownikó w kołach.

6) Urządzić w niektórych powiatach zjazdy młodzieży.

7) Oddziaływać na niektóre istniejące Okręgowe Związki w kierunku ożywienia pracy oraz w miarę możliwości tworzyć nowe OZ”.

J. Niećko, *Sprawozdanie...*, „Siew”, 1925, nr 14, s. 4—5.

³⁰ Zjazd przesłał J. Piłsudskiemu z okazji imienin następujące życzenia: „Zjazd Związku Młodzieży Wiejskiej województwa warszawskiego przesyła Ci, Komen-dancie, wyrazy hołdu i miłości. Pod Twoją wodzą chcemy iść w przyszłość. Prowadź nas — jesteśmy na Twoje rozkazy”. Tamże, s. 5.

³¹ „Zjazd delegatów Kół Młodzieży Wiejskiej woj. warszawskiego w dn. 15 marca 1925 r. stwierdza, że lud polski ponad wszystko ceni wolność, całość i niepodległość Ojczyzny i niezłomnie bronić będzie własnej ziemi i granic Rzeczypospolitej Polskiej przed wszelkimi zamachami. Pragnąc pokoju i zgody z sąsiadami, nie od-damy ani piędzi ziemi naszej”. Tamże.

³² W 1923 r. doszło w Bułgarii do prawicowego zamachu stanu, w wyniku którego ruch chłopski doznał wielu represji, a jego działacz, przywódca Bułgarskiego Ludowego Związku Chłopskiego i ówczesny premier, A. Stambolijski, został zamor-dowany.

Po powołaniu ognia wojewódzkiego ZMW na Mazowszu wszedł w nowy etap bardziej zorganizowanej działalności. Władze związku szukając sojuszników nawiązały współpracę ze szkołami rolniczymi, nauczycielstwem szkół powszechnych oraz działaczami kółek rolniczych (KR), których liczba od 1929 r. szybko rosła. Współpraca ta owocowała m.in. tworzeniem kursów dla młodzieży, organizowaniem konferencji i zjazdów, na których dyskutowano cały wachlarz spraw związanych z działalnością kół. Rezultatem tych poczynań był wzrost aktywności młodzieży, przejawiającej się w podejmowaniu pracy w kołach i rozwijaniu sieci organizacji. W okresie kilkunastu miesięcy powstało wiele nowych kół. Szybki rozwój KR notowany w woj. warszawskim po 1924 r. miał bezpośrednio wpływ na przyrost kół ZMW, koła młodzieży wiejskiej mogły bowiem być rejestrowane tylko przy KR. Z zestawień liczbowych wynika, że w końcu 1925 r. w woj. warszawskim działały 234 koła ZMW i 240 KR CZKR, z liczbą 6318 członków i ok. 8 tys. w KR CZKR³³. W końcu tego roku, jak stwierdzono na II wojewódzkim zjeździe rozpoczętym 19 grudnia 1926 r., liczba kół wzrosła do 269, a członków do ponad 7 tysięcy³⁴. Większość kół podporządkowana była 10 istniejącym okręgowym związkom, najwięcej (67) — zorganizowano w 1925 r.

II Zjazd odbywał się w atmosferze pomajowego entuzjazmu dla J. Piłsudskiego. Młodzież, podobnie jak cała lewica, poparła w czasie wypadków majowych Piłsudskiego, a jej krytyczny stosunek do jego rządów zarysował się w końcu 1927 r., a więc dopiero wówczas, gdy marszałek przystąpił do ataku na Sejm RP, a jego obóz podjął kroki zmierzające do podporządkowania młodzieży skupionej w CZMW własnym celom.

Zjazd zgromadził nieliczną grupę delegatów i gości (150 osób). Przypuszczać należy, że wynikało to nie tylko z trudnych warunków atmosferycznych, lecz też istniejącej sytuacji politycznej. Wśród delegatów było wielu zwolenników J. Piłsudskiego. Obrady rozpoczęto od uchwalenia na wniosek L. Lutyka depeesz hołdowniczych do prezydenta RP — I. Mościckiego i protektora związku marszałka J. Piłsudskiego, „które z entuzjazmem przyjęto wśród niemilkających oklasków”³⁵. Ze sprawozdania złożonego przez W. Smorgę wynikało, że nastąpił „rozrost organizacji w postaci wielkiej liczby kół nowo zorganizowanych”. Aby podołać piętrzącym się zadaniom, żądano zatrudnienia stałego instruktora i prelegentów, którzy obsługiwaliby zjazdy i zebrania OZMW, jak też poszczególnych kół.

³³ Sprawozdanie ZMW za rok 1925, Warszawa 1926, s. 19.

³⁴ Przed Zjazdem Walnym ZMW woj. warszawskiego, „Siew”, 1926, nr 50, s. 11; 1927, nr 10, s. 10—12; S. Pawłowski, Sprawozdanie z działalności Mazowieckiego Związku Młodzieży Wiejskiej, „Wici”, 1933, nr 19—20, s. 2.

³⁵ Ze zjazdu ZMW woj. warszawskiego, „Siew”, 1927, nr 10, s. 11.

Spośród zadań na rok następny uznano za najpilniejsze uregulowanie stanu prawnego związku wojewódzkiego.

Postanowiono opracować nowy statut niezależnego od WZKR, a więc samodzielnego Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej, który byłby jednym z federacyjnych związków w centrali. Podjęto uchwałę o zorganizowaniu we wszystkich powiatach OZ, rozwinięcia na szerszą skalę kursów rolniczych, rozszerzenie działu prac kobiecych. Po ożywionej dyskusji nad propozycjami ustępującego zarządu uchwalono wniosek o stworzeniu „Funduszu stypendialnego” dla kandydatów pragnących zdobywać wiedzę w WUL w Szycach.

W obradach, poświęconych sprawom organizacyjnym, udział wzięli delegaci kół z pow. mińsko-mazowieckiego i grójeckiego, współpracujący z Komunistycznym Związkiem Młodzieży w Polsce i Akademicką Niezależną Młodzieżą Ludową. W woj. warszawskim KZMP, dążąc do poszerzenia bazy politycznego działania, usiłowała pozyskać młodzież wiejską, nawiązując współpracę z 5 kołami w pow. Mińsk Mazowiecki, z 2 kołami w grójeckim i 3 w błońskim³⁶. Poza pozyskaniem sympatyków wśród kół ZMW, KZMP organizowała akcje o szerszym zasięgu, m.in. w związku ze zjazdem grudniowym 1926 r. Komitet Okręgowy Warszawa Podmiejska wydał odezwę do delegatów, w której poruszył konkretne bolączki chłopskiej młodzieży oraz zwracał uwagę na trudne warunki życia biedoty wiejskiej³⁷. Odezwa ta zachęciła niektórych do podniesienia zawartych w niej problemów w trakcie dyskusji. B. Babski, przewodnicząc obradom, przerwał te wystąpienia, oświadczając, że „w myśl uchwały zarządu CZM wnioski o treści politycznej nie będą poddawane pod głosowanie”.

Zjazd wybrał zarząd z Klemensem Frelkiem³⁸ na czele. W jego składzie przeważali działacze pozostający pod urokiem J. Piłsudskiego, ale znaleźli się również ludzie o poglądach radykalnych, jak Jan Król z łowickiego.

³⁶ Sprawozdanie z okręgu Warszawa Podmiejska, październik 1926. AZHP mkrf. 11/37/2, k. 266, 267; listopad 1926, k. 270; Zob. także L. Krzemień, *Związek Młodzieży Komunistycznej w Polsce*, Warszawa 1972, s. 250.

³⁷ Tamże.

³⁸ Klemens Frelek urodził się 11 IX 1897 w Parysowie pow. garwoliński. Ukończył Seminarium Nauczycielskie i Instytut Pedagogiczny Towarzystwa Kursów Naukowych. Studiował na Wolnej Wszechnicy Polskiej. Od 1926 do 1928 r. był prezesem zarządu ZMW woj. warszawskiego.

Do zarządu weszli także: S. Bartnik — wiceprezes z ciechanowskiego, A. Zieliński — sekretarz z Warszawy, Leon Lutyk z Warszawy, Bohdan Światomir z błońskiego, Kazimierz Kępski z warszawskiego, Zofia Kowalska z grójeckiego, Jan Król z łowickiego, Stanisław Lasota z pułtuskiego, Stanisław Maniak z błońskiego; jako zastępcy: Banaś, Zając, Błoński, Z. Dłużniewska, Czesław Łysik. „Siew”, 1927, nr 10, s. 11.

Nie dysponując nadal etatami instruktorskimi członkowie zarządu obsługiwali koła na zasadzie pracy społecznej. Zachęcali młodzież do tworzenia ogniw powiatowych, które koordynowałyby pracę w terenie. Zwiększający się po maju 1926 r. udział nauczycieli oraz działaczy społecznych w pracy kół ZMW przyczynił się do pozytywnych osiągnięć w pracach organizacyjnych. W 1926 r. utworzono 5 OZMW (Sochaczew, Sierpc, Kutno, Ciechanów i Warszawa), w zarządzie których zasiadali głównie nauczyciele. W 1928 r. powołano OZMW w Radzyminie. Zorganizowanie ogniw powiatowych, których władze nawiązywały współpracę z nauczycielami i uczącą się młodzieżą, umożliwiło rozwinięcie sieci organizacyjnej związku. Do marca 1928 r. w ZMW woj. warszawskiego zarejestrowanych było 400 kół z 9 tys. członków³⁹. Większość kół podporządkowana była 11 związkom okręgowym.

Najlepiej rozwijał się ZMW w powiatach o dużych wpływach ludowych: łowickim — 52 koła, mińsko-mazowieckim — 37, grójeckim — 35, pułtuskim — 33, warszawskim — 31, błońskim — 26, sochaczewskim — 22, gostynińskim — 19, nieszawskim, radzymińskim i kutnowskim — po 18, płońskim, sierpeckim i skierniewickim — po 14, włocławskim, ciechanowskim i mławskim — po 9, lipnowskim — 8, przasnyskim i makowskim — po 7, rypińskim — 5⁴⁰. Do popularyzowania ZMW wśród młodzieży wiejskiej woj. warszawskiego przyczyniała się w dużej mierze akademicka młodzież ludowa oraz nauczyciele szkół powszechnych, głównie członkowie PSL Wyzwolenie i Stronnictwa Chłopskiego.

W okresie rozbicia CZMW w 1928 r. sytuacja w woj. warszawskim poważnie się skomplikowała. O istniejącym zatargu władz CZMW z ZG CZKR młodzież w terenie zaczęto informować od lutego 1928 r. Docierające do kół wiadomości, formułowane lakonicznie, były dla wielu członków niezrozumiałe. W terenie współpraca młodzieży z działaczami kółek rolniczych na ogół układała się pomyślnie, a zamieszczane w komunikatach⁴¹ informacje mówiły o niemożliwości współpracy z CZKR. Prezydium ZG CZMW nadto nie podało do wiadomości zasadniczej przyczyny rozbicia, leżącej w niechęci związku do podporządkowania się obozowi sanacji. Świadomość tę mieli tylko wybitniejsi działacze szczebla wojewódzkiego. Zarząd ZMW woj. warszawskiego w czerwcu 1928 r. zgłosił przynależność do ZMW RP „Wici”. Decyzję tę podjął bez zwoływania

³⁹ *Stan organizacyjny ZMW „Siew”, 1928, nr 51, s. 21.*

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ CZMW opublikował trzy komunikaty: Do kół i Związków Młodzieży Wiejskiej (luty), Koleżanki i koledzy (marzec), Do powiatowych i wojewódzkich związków Młodzieży Wiejskiej (marzec). CZKR również poza artykułami w „Siewie” wydał kilka komunikatów, które rozsyłał do kół i zamieszczał na łamach tego pisma. AZHRL, Akta ZMW woj. kieleckiego.

walnego zjazdu, opierając się tylko na opinii zarządów ogniw powiatowych. Za samodzielnością związku opowiedziała się bowiem młodzież powiatów: błońskiego (17 V), łowickiego, mińsko-mazowieckiego (15 IV), włocławskiego (6 V), nieszawskiego (6 V), grójeckiego (IV) i sierpeckiego oraz znaczna część z pozostałych powiatów⁴². Jak stwierdził zwolennik CZKR J. Sawicki, w pierwszym okresie „cała młodzież zwarcie stała z wami”⁴³, ale już w drugiej połowie 1928 r. sytuacja się zmieniła. CZKR dysponując funduszami i aparatem instruktorskim przystąpił do przyłączania kół ZMW do prosanacyjnego Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej „Siew”. W woj. warszawskim zachowały starą nazwę ogniwa wojewódzkie, ułatwiając sobie przez to dotarcie do młodzieży, która opowiadała się za samodzielnością i niezależnością związku. Przyjęto nową nazwę Mazowiecki Związek Młodzieży Wiejskiej (MZMW), który rozwijał działalność na obszarze woj. warszawskiego na podstawie statutu zatwierdzonego 5 stycznia 1929 r. jako jeden z członów federacyjnych ZMW RP „Wici”.

W terenie młodzież bardziej świadoma i wyrobiona społecznie, głównie ze środowisk ludowcowych, poparła MZMW. W pozostałych okręgach toczyła się ostra walka nie tylko o okręgi, ale i poszczególne koła. Walka to zakończyła się niekorzystnie dla wiciarzy. Jak wynika ze statystyki sporządzonej przez działaczy ZMW RP z 17 lutego 1929 r., do „Wici” złożyło deklaracje 137 kół, czyli zaledwie 32% według stanu z połowy 1928 r.

Źródeł zaistniałej sytuacji należy szukać w słabości ruchu ludowego w wielu powiatach woj. warszawskiego, przywiązaniu młodzieży do protektora CZMW J. Piłsudskiego oraz przejścia do sanacji wielu nauczycieli, ci ostatni pociągnęli za sobą wiele kół, z którymi współpracowali. Po rozbiciu CZMW na terenie woj. warszawskiego rozwijały działalność samodzielny Mazowiecki Związek Młodzieży Wiejskiej oraz prosanacyjny Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej „Siew”.

Rozwój ZMW

w powiatach województwa warszawskiego

W powiecie łowickim w pierwszym okresie praca organizacyjna podejmowana była przez młodzież z wielkimi oporami. Przyczyny takiej postawy, jak słusznie wskazał jeden z inicjatorów ZMW na tym terenie, Tomasz Kazimierowicz, leżały w braku nawyku do działalności zespołowej oraz niskim stanie oświaty⁴⁴. Pierwsze koło założone zostało z inicjatywy

⁴² „Wici”, 1928, nr 3, 4, 12; 1929, nr 2; 1933, nr 22; „Siew”, 1928, nr 33, nr 49.

⁴³ J. Sawicki, *Ostatnia próba*, „Siew”, 1928, nr 28, s. 10.

⁴⁴ T. Kazimierowicz, *Trud przemiany młodzieży*, „Siew”, 1922, nr 7—8, s. 113.

nauczycielki w 1913 r. w Kompinie⁴⁵. Jego członkowie w liczbie 35 prenumerowali „Drużynę” i prowadzili prace kulturalno-oświatowe. W 1917 r. młodzież wsi Chaśno I założyła Ochotniczą Straż Pożarną, a następnie koło oświatowe, obejmujące swym zasięgiem i Chaśno II, które w roku następnym zgłosiło swój akces do Sekcji Kół Młodzieży przy CZKR, a od 1921 r. przyjęło nazwę Koło Młodzieży Wiejskiej⁴⁶. Następne koło, założone wiosną 1919 r. w Łowiczu z inicjatywy nauczycielki Elżbiety Kowalczykówny, przyjęło nazwę Łowickie Koło Młodzieży, skupiało chętnych do pracy zespołowej z okolicznych wsi. Po miesiącu liczyło już 70 członków, w tym 2/3 to dziewczęta. Przewodniczącym zarządu wybrano T. Kazimierowicza, jego zastępcami E. Kowalczykównę, Katarzynę Anyszko i J. Wiechnę⁴⁷. W marcu 1920 r. na zebraniu przedstawicieli czterech istniejących kół postanowiono powołać komisję organizacyjną, której celem było stworzenie podstaw do zorganizowania OZMW. W dniu 31 grudnia 1920 r. podobny zjazd powołał do życia okręgowy związek i wybrał zarząd w składzie: T. Kazimierowicz — prezes, Adam Rybus — wiceprezes, Anzelm Pietrzak — sekretarz oraz K. Anyszko, Stanisław Rybus, Józef Trajtner i Anna Grabowiczówna — członkowie⁴⁸. W czasie dyskusji stwierdzono, że „młodzież chętnie garnie się do pracy w kołach, brakuje jej tylko szczegółowych wskazówek, jak pracę prowadzić”.

Wkrótce działało 10 kół z 427 członkami⁴⁹. Wojna 1920 r., a także szeroko propagowana przez kler akcja zakładania SMP utrudniała jednak pracę organizacyjną OZMW. Do marca 1923 r. OZ osiągnął stan 14 kół skupiających 300 członków. W połowie tego roku po wyjeździe T. Kazimierowicza do Siedlec i A. Pietrzaka do szkoły rolniczej praca osłabła. Ożywienie nastąpiło dopiero w 1925 r., do czego przyczynili się młodzi nauczyciele o radykalnych poglądach — Stanisław Brudka i Jan Wojda, oraz działacze ludowi⁵⁰. W połowie tego roku na terenie powiatu istniało 21 kół, w tym 8 nie zarejestrowanych w CZMW. W latach następnych, dzięki dobrej współpracy z nauczycielstwem szkoły rolniczej na Blichu, liczba kół szybko wzrastała.

⁴⁵ „Drużyna”, 1913, nr 11.

⁴⁶ T. Kazimierowicz, *Początki ruchu ludowego w łowickim*, AZHRL, P. 71 — rękopis, s. 6—11.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ A. Pietrzak, *Z powiatu łowickiego*, „Nasza Drużyna”, 1920, nr 16, s. 12; nr 20, s. 15.

⁴⁹ *Sprawozdanie CZMW za rok 1920*, s. 25.

⁵⁰ T. Kazimierowicz, *Początki działalności kół i ZMW w b. Królestwie Polskim*, AZHRL współoprawne z sygn. P. 71. Od 1925 r. w skład zarządu OZ wchodził: Józef Śmiałek — prezes, Jan Olech — zastępca prezesa, Jan Wojda — sekretarz, S. Brudka — skarbnik, Jan Lebioda i Rozalia Gałajówna — członkowie oraz Waliszewski — kolporter pism i książek. „Siew”, 1925, nr 48, s. 12.

W roku 1928 OZMW w Łowiczu był już najsilniejszą organizacją powiatową w woj. warszawskim, mającą duże doświadczenia w pracy organizacyjnej i w zakresie wychowania rolniczego. W połowie tego roku OZ skupiał 52 koła z 800 członkami⁵¹. Wprawdzie koła były nieliczne, skupiały przeciętnie po 15 osób, ale wyróżniały się spośród powiatów woj. warszawskiego aktywnością i systematycznością w pracy. Młodzież prowadziła prace samodzielnie w oparciu o własne fundusze, zapomogi od władz samorządowych uzyskiwano tu bowiem niewielkie i nader rzadko. OZMW w Łowiczu, podobnie jak i pozostałe OZMW w woj. warszawskim, nie zatrudniał stałego instruktora⁵². Prace instrukcyjne prowadzili członkowie zarządu.

W powiecie mińsko-mazowieckim działalność społeczno-oświatowa prowadzona była wśród młodzieży od 1906 r. pod postacią kół dramatycznych, abstynenckich itp.⁵³ Inicjatorami byli nauczyciele, wychowankowie szkół rolniczych i księża. Od połowy 1912 r. istniejące, a także tworzone koła rozwijały się w oparciu o program „Drużyny”. Po przerwie spowodowanej wybuchem I wojny światowej działalność organizacyjną kontynuowano od czerwca 1918 r. w porozumieniu z Sekcją Kół Młodzieży OZKR. Na początku 1919 r. w powiecie prowadziło pracę 6 kół z 273 członkami (Kukawka, Siennica, Stanisławów, Ludwinów, Mostów, Cielechowizna i Latowicz). To ostatnie wyróżniało się aktywnością i liczebnością — skupiało 150 członków⁵⁴. Wiele wysiłku i poświęcenia w inicjowanie pracy i organizowanie KMW włożył działacz ludowy Antoni Anusz oraz legionista Marian Bąk. Z ich inicjatywy zwołano dwa kolejne zjazdy w lipcu i wrześniu 1919 r., których rezultatem było powołanie OZMW. W skład pierwszego zarządu weszli głównie nauczyciele⁵⁵. Zarząd prowadził przede wszystkim prace oświatowe poprzez kursy, odczyty i zakładanie bibliotek. Dążąc do rozszerzenia wpływów na dalsze wsie nawiązał współpracę z nauczycielami szkół ludowych i wraz z nimi wydał odezwę do młodzieży, wzywając ją do czynnego udziału w tworzeniu kół Związku Młodzieży Wiejskiej. Mimo tych zabiegów nie osiągnięto większych rezultatów. Młodzież szkolna nie wykazywała tu aktywności.

Zjazd delegatów zwołany 28 marca 1920 r. ocenił krytycznie prace zarządu i postanowił wybrać nowy, składający się głównie z nauczycieli

⁵¹ Tamże, s. 30.

⁵² Uchwałę w sprawie utrzymywania instruktora dla kół podjął zjazd przedstawicieli młodzieży obradujący w Blichu 18 XI 1927 r. UWW, CAMSW, sygn. 209, t. 3, k. 493. Sprawozdanie tygodniowe.

⁵³ *Zjazd młodzieży w Mińsku Mazowieckim*, „Drużyna”, 1919, nr 32, s. 16—17.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ W skład zarządu OZ weszli: Marian Bąk, W. Sosiński, Józef Bochniak — nauczyciele, Bolesław Cudny b. legionista i Wiktoria i Anna Cudne z Ładynia. Tamże, nr 38, s. 14—15; 1920, nr 10, s. 11—12.

i uczącej się młodzieży, którzy swym autorytetem i wiedzą mieli zachęcać młodych do udziału w kołach ZMW. Do zarządu weszli: J. Pawlicka, A. Drągowski, Meguza, J. Bochniak i B. Cudny. Zjazd podjął uchwałę o wydawaniu własnego pisma pod redakcją Mariana Bąka⁵⁶. Wkrótce 17 lipca 1920 r. działalność okręgu została zawieszona z powodu udziału członków zarządu OZMW w wojnie.

Po jej zakończeniu nauczycielstwo przystąpiło do zaktywizowania pracy w kołach. W grudniu 1921 r. powołano do życia OZMW⁵⁷. Wybrany zarząd składał się również w większości z nauczycieli. Do 1926 r. zarządy istniały właściwie tylko formalnie, a młodzież prowadziła prace w większości kół samodzielnie. W końcu 1926 r. prace zarządu OZMW zupełnie zamarły. Dlatego do 1927 r. rezultaty rozwoju sieci organizacyjnej były niewielkie. Działo ok. 10 kół, a aktywnością wyróżniało się w Budach Barciękich, prowadzone przez ludowca Czesława Łysika. W 1926 r. Związek Młodzieży Komunistycznej nawiązał kontakt z niektórymi placówkami ZMW, a mianowicie w Mrozach, Mieni, Kiczkach, Dobrych i Stanisławowie, pozyskując do współpracy ok. 80 członków oraz niektórych członków zarządu. W 1927 r. z inicjatywą ożywienia pracy w okręgu wystąpili działacze OZKR w Mińsku Mazowieckim. Zwołali oni zjazd delegatów kół MW w tym mieście, na którym wybrano nowe władze⁵⁸. Wzorem innych okręgów zarząd powołał do życia Radę Okręgową przy OZMW. Młodzież zaczęła okazywać aktywność i chęć współpracy z zarządem. Również nauczyciele i miejscowi działacze społeczni włączyli się do zakładania kół młodzieży wiejskiej, widząc w nich oparcie w walce z ciemnotą i zacofaniem. Wiosną 1928 r. OZMW skupiał 37 kół z około 900 członkami⁶⁰.

W powiecie grójeckim ruch młodzieży wiejskiej powstawał w okresie zaborów pod wpływem działaczy staszycowskich kółek rolniczych, a następnie „Drużyny”. Jednym z pierwszych było koło w Gniejewce⁶¹. Pierwszy zjazd delegatów kół zwołany z inicjatywy CZKR 12 marca 1922 r. w Grójcu zgromadził ponad 100 osób. Zainteresowanie nim było spore i to zarówno ze strony młodzieży, jak też i starszych. Zjazd otworzył działacz

⁵⁶ Ukazał się jeden numer pt. „Próba sił” z datą VI—VII 1920 r. o objętości 32 stron formatu małego.

⁵⁷ „Nasza Drużyna”, 1921, nr 33, s. 14; „Siew”, 1922, nr 10, s. 148—149; nr 13, s. 186.

⁵⁸ AZHP, mkrf. 11/37/2.

⁵⁹ W skład zarządu weszli: Bronisław Kozik z Kałuszyna — prezes, Sadziak sekretarz, J. Rokita — skarbnik, J. Witek z Pogorzeli i Czesław Łysik — członkowie.

⁶⁰ Stan organizacyjny ZMW, „Siew”, 128, nr 51, s. 21.

⁶¹ J. Łukasik, *Samobrona ludności wiejskiej podczas okupacji niemieckiej w latach 1916—1918 i udział wsi w „ozbrajaniu Niemców”, „Niepodległość”, 1937, t. XV, s. 228.*

PSL Wyzwolenie Tomasz Nocznicki. Sprawy organizacyjne referował delegat CZMW Kazimierz Maj. Zjazd powołał OZMW powiatu grójeckiego oraz wybrał jego władze i nakreślił program pracy na najbliższy okres⁶². Młodzież skupiona w kołach wyróżniała się dużą aktywnością i systematycznością w pracy. Do wiosny 1928 r. zdołano założyć koła w 35 wsiach⁶³.

W powiecie pułtuskim pracę społeczno-oświatową podjęli od 1906 r. działacze rolniczych kółek staszycowskich, którzy w 1912 r. założyli OZKR. Była to pierwsza tego typu placówka na terenie Królestwa Polskiego. Z inicjatywy m.in. Piotra Koczary od roku 1917 organizowano stowarzyszenia oraz grupy samokształceniowe młodzieży pułtuskiej. Najwięcej kół istniało w gminie winnickiej. Zwołany przez Zygmunta Załęskiego 10 maja 1918 r. zjazd w Winnicy zgromadził przedstawicieli 26 kół. Jak wynikało ze sprawozdania delegatów, „praca idzie gorąco, są chęci i żądza szerszego rozwoju”⁶⁴. Zjazd wybrał pięcioosobowy zarząd okręgowy jako Sekcję Towarzystwa Kółek Rolniczych im. St. Staszica w Pułtusku. Zarząd, jak również członkowie kół wzięli czynny udział w rozbijaniu Niemców, wielu wstąpiło do wojska. Praca w okresie wojny została przerwana. Zwołany 14 listopada 1918 r. zjazd we wsi Skarżycę z powodu niskiej frekwencji nie był prawomocny. Wybrał tylko tymczasową komisję ZO w Pułtusku, której zadaniem było opracowanie programu prac na najbliższy okres oraz przygotowanie walnego zjazdu w celu powołania OZMW. W jej skład weszli: I. Załęska, A. Mąkowska, I. Rostkowska i A. Chymkowski oraz nauczycielka ze Strzyż. Dużo wysiłku w aktywizację młodzieży włożyli A. M. Ziemięcki ze wsi Morgi, W. Mossakowski i L. Jakubowski — wiejscy działacze ludowi oraz uczniowie seminarium nauczycielskiego w Pułtusku⁶⁵. Ożywiono działalność w kilku kołach, a w różnych punktach powiatu zorganizowano także nowe. Rok później, 15 kwietnia 1923 r., zwołany z inicjatywy koła uczącej się młodzieży zjazd delegatów kół MW w Pułtusku powołał do życia Okręgowy Związek Młodzieży Wiejskiej⁶⁶. Opiekę nad zarządzeniem kolejnych OZ sprawowali odtąd seminarzyści i nauczyciele seminarium. Do roku 1928 okręg skupił 33 koła⁶⁷.

W powiecie warszawskim koła młodzieży wiejskiej organizowano od 1912 r. Zachował się przekaz o założeniu jednego z nich w Kolonii Zegrzyńskiej w 1916 r. Przyjęło ono nazwę „Towarzystwo Bratnia Pomoc”⁶⁸ i poza wychowaniem młodzieży i szerzeniem oświaty miało za zadanie

⁶² K.M. [aj], *Zjazd młodzieży w Grójcu*, „Siew”, 1922, nr 14, s. 205.

⁶³ *Stan organizacyjny ZMW*, tamże, 1928, nr 51, s. 21.

⁶⁴ A. Chynkowski, *Odezwa do poszczególnych kół młodzieży...*, „Drużyna”, 1919, nr 17, s. 8.

⁶⁵ Z. Jakubowski, *Z pow. pułtuskiego*, „Siew”, 1923, nr 1, s. 14.

⁶⁶ Tamże, nr 6, s. 15—16.

⁶⁷ *Rozwój organizacyjny ZMW*, tamże, 1928, nr 51, s. 21.

⁶⁸ Z. Jakubowski, *Z Kolonii Zegrzyńskiej*, „Siew”, 1922, nr 17/18, s. 257.

niesienie materialnej pomocy członkom. Mimo bliskości ośrodka inspirującego, jakim była redakcja „Drużyny”, do końca 1918 r. nie rozwinął się w tym okręgu szerszy ruch drużyniacki. Dopiero po odzyskaniu niepodległości — z inicjatywy księży, nauczycieli oraz instruktorów kółek rolniczych — na terenie powiatu warszawskiego zaczęły powstawać koła młodzieży wiejskiej, m.in. w Leoncinie, Wiązowni, Wawrze i Służewcu⁶⁹. Już na początku 1919 r. istniało w powiecie 12 kół, których przedstawiciele powołali do życia Okręgowy Związek Młodzieży Wiejskiej i wybrali zarząd⁷⁰. W ciągu 1919 r. zorganizowano 9 nowych kół. Razem na dzień 1 stycznia 1920 r. w OZMW było ich 21 z ogólną liczbą 1100 członków⁷¹.

Po przerwie w pracy wynikłej z powodu wojny ożywienie działalności następowało tu nader wolno. Po 1925 r. pracę podjęło tylko koło wawerskie i białeckie. Założono ponad 12 nowych. Wiele wysiłku i inicjatywy wykazywała akademicka młodzież ludowa⁷². Głównie jej wysiłkiem osiągnięto te rezultaty. Powołanie do życia Związku Młodzieży Wiejskiej województwa warszawskiego wpłynęło bardzo wyraźnie na ożywienie pracy w powiecie. Do marca 1928 r. liczba kół wzrosła do 31⁷³. Większość z nich wymagała jednak stałej opieki instruktorskiej.

Ślady ruchu organizacyjnego wśród młodzieży powiatu błońskiego sięgają burzliwych lat 1905—1907. Powstało wówczas pierwsze koło we wsi Franciszków-Jesionka. Właściwy ruch związkowy rozwijał się powoli dopiero od drugiej połowy 1918 r. Z inicjatywy wychowanka szkoły rolniczej Stanisława Pływaczewskiego oraz nauczycielki Wandy Muchowskiej założono koła młodzieży wiejskiej w Chlewni, Bronisławowie oraz Olszówce, które rozwijały ożywioną działalność oświatową i kulturalną. W latach następnych przy pomocy działaczy kółek rolniczych zorganizowano 10 dalszych. W 1925 r. działało zaledwie 11 kół. Wynikało to z podmiejskiego położenia powiatu i zajęć jego ludności. Wielu mieszkańców pracowało w fabrykach Żyrardowa, Grodziska, Błonia, Mszczonowa, a zwłaszcza w Warszawie. Dorastająca młodzież szukała zajęcia zarobkowego, jak i rozrywek również w mieście. Stąd wynikały przyczyny powolnego rozwoju

⁶⁹ Ct, Z Leoncina pow. warszawski, „Drużyna”, 1918, nr 9—10, s. 20; Sprawozdanie z zebrania w Wiązowni pow. warszawskiego, nr 20—21, s. 16; N., Koło młodzieży w Wawrze, tamże, 1919, nr 36, s. 14; N., Chcemy być pożyteczni dla Polski, tamże, nr 33, s. 9—10.

⁷⁰ Sprawozdanie CZMW przy CZKR za r. 1919, „Nasza Drużyna”, 1920, nr 10, s. 5. W skład zarządu weszli: Jan Mosor — prezes; Domańska — sekretarz, Jaroński — skarbnik, F. Łaniewski, Smoleńska, Lewandowska, Radzikowski i Roślaniec — członkowie.

⁷¹ Tamże, s. 4.

⁷² „Siew”, 1924, nr 56, s. 8.

⁷³ Bacność koła powiatu warszawskiego, „Siew”, 1925, nr 45, s. 12; Stan organizacyjny ZMW, tamże, 1928, nr 51, s. 21.

kół ZMW. Z inicjatywy instruktora CZKR Kazimierza Wyszomirskiego zwołano pierwszy organizacyjny zjazd delegatów kół 25 stycznia 1925 r. w Grodzisku Mazowieckim, który zgromadził przedstawicieli zaledwie 6 kół i niewielu też gości. W trakcie dyskusji stwierdzono, że „mimo ciężkich warunków praca wre. Nie było słyhać głosów zniechęcenia ani zwątpienia. Wszyscy wykazali, że rezultaty prac są większe, że organizacja kół młodzieży znajduje na wsi coraz większe poparcie”⁷⁴. Zjazd powołał do życia OZMW pow. błońskiego z siedzibą w Grodzisku w lokalu Spółdzielni Rolniczo-Handlowej, wybrał zarząd⁷⁵ oraz podjął rezolucję o wychowaniu fizycznym i przysposobieniu wojskowym. Zarząd w celu ułatwienia kołom pracy zorganizował sekcję prelegentów, którymi byli działacze samorządowi, nauczyciele oraz studenci. Wśród tych ostatnich aktywnością wyróżniał się Stanisław Maniak.

7 czerwca 1925 r. na zjeździe delegatów kół w Pszczelinie wybrano nowy zarząd ze Stanisławem Maniakem jako prezesem. Funkcję tę pełnił on do 1928 r. W skład tego i następnych zarządów wchodził przede wszystkim nauczyciele⁷⁶. Wielką pomoc w prowadzeniu prac przysposobienia rolniczego okazywał K. Wyszomirski. Po rocznej intensywnej działalności osiągnięto znaczne rezultaty. Na zjeździe w Grodzisku 13 czerwca 1926 r. stwierdzono, że „jest nas spora gromada licząca przeszło 700 członków w 20 kołach”⁷⁷. Związek okręgowy pow. błońskiego uznany został za przodujący w woj. warszawskim. Młodzież prowadziła samodzielnie działalność, korzystając z dorywczej pomocy nauczycieli. Szczytowym osiągnięciem okręgu był stan 27 kół uzyskany w maju 1927 r.⁷⁸

Pierwsze koła młodzieży wiejskiej w powiecie sochaczewskim powstały dopiero w Polsce niepodległej. Inicjatorami byli przede wszystkim księża. Na początku 1919 r. założono koło w Kozłowie Biskupim, które skupiło młodzież z kilku wsi w liczbie 101 osób. Wśród członków przeważały dziewczęta⁷⁹. W następnych latach powstawały dalsze koła. Ich przedstawiciele na zjeździe w Sochaczewie powołałi OZMW⁸⁰. Zarząd okręgu nie rozwinął szerszej działalności, a po pewnym czasie na skutek braku pomo-

⁷⁴ B. Cudny, S. Popławski, *Sprawozdanie ze zjazdu Kół Młodzieży W. pow. błońskiego*, tamże, 1925, nr 8, s. 11.

⁷⁵ Jego skład: B. Cudny — prezes, Maria Wojciechowska — zast. prezesa, Winkowski — skarbnik, Himmel i St. Popławski — sekretarze, tamże.

⁷⁶ W skład zarządu weszli: Stanisław Maniak — prezes, Stanisław Barański — wiceprezes, W. Pieśniewska — sekretarz, B. Cudny — skarbnik, członkowie: M. Orleańska, M. Wojciechowska, tamże, nr 28, s. 10.

⁷⁷ M. Ołoś, *Okręgowy zjazd MW pow. błońskiego w Grodzisku Maz.*, tamże, 1926, nr 32, s. 8—9.

⁷⁸ *Powiatowy zjazd w Grodzisku Maz.*, tamże, 1927, nr 28.

⁷⁹ *Z parafii Kozłów Biskupi pow. sochaczewskiego*, „Drużyna”, 1919, nr 6, s. 6.

⁸⁰ *Nowy OZMW*, „Siew”, 1923, nr 11, s. 11.

cy finansowej i przeszkód ze strony kleru popierającego SMP zaprzestał pracy. Kontakt z centralą warszawską do 1926 r. utrzymywało tylko 7 kół. Ich delegaci 12 grudnia 1926 r. na zjeździe w Sochaczewie powołali ponownie okręgowy związek i wybrali zarząd na czele z Bohdanem Światomirem — najaktywniejszym działaczem ZMW i Związku Strzeleckiego w powiecie. Ponadto w jego skład weszli znani z dobrej pracy w terenie: Jan Piekarski z Paprotni, Dzięgielewski, I. Kacprzak z Brochowa, inspektor samorządu Ćwiklik oraz Rogowski, nauczyciel z Bud Starych⁸¹. Do lipca 1928 r. okręg powiększył swój stan do 22 kół. Nawiązał współpracę z miejscowymi władzami samorządowymi i OZMW w Łowiczu, a także działaczami ludowymi. Wojewoda warszawski donosił swoim władzom zwierzchnim, że zarząd OZMW w Sochaczewie utrzymuje dobre stosunki z ludowcami⁸².

W powiecie gostynińskim rozwój kół młodzieży wiejskiej zapoczątkowany został dopiero w 1920 r. przez działaczy oświatowych, nauczycieli, księży i postępował w wolnym tempie. Do połowy 1928 r. zarejestrowano 19 kół działających dorywczo z braku ogniwa powiatowego i jakiegokolwiek pomocy instruktorskiej⁸³.

Ośrodkiem pracy społeczno-oświatowej w powiecie włocławskim była założona i prowadzona przez I. Dziubińską żeńska szkoła rolnicza w Krużynku. Jej personel, jak też wychowankowie tworzyli ośrodki pracy kulturalno-oświatowej w postaci kół młodzieży wiejskiej. Pierwszą tego typu placówkę założyli w 1911 r. w Pikutowie⁸⁴; w latach następnych powstały dalsze. Liczebnością i aktywnością wyróżniało się koło w Byczynie założone na przełomie 1913 i 1914 r. przez absolwentów szkoły rolniczej w Mieczysławowie: Franciszka Romockiego i Stanisława Staszyńskiego⁸⁵. Jego członkowie sami opracowali regulamin, którego myślą przewodnią były hasła: „Prawdą i pracą iść przez życie całe” oraz „Bądźmy budowniczymi a nie burzycielami”. W 1918 r. koło liczyło 123 członków i wydawało własne piśmko pt. „Znicz”.

Po odzyskaniu niepodległości działało 18 kół i związków młodzieży, z których większość utrzymywała łączność z Sekcją Kół Młodzieży przy

⁸¹ Z *sochaczewskiego*, tamże, 1926, nr 51, s. 11—12; 1927, nr 12, s. 11.

⁸² M.B., Z *pow. sochaczewskiego*, tamże, 1927, nr 31, s. 9—10; UWW CAMSW, sygn. 209, t. 3, k. 70.

⁸³ „Nasza Drużyna”, 1920, nr 10, s. 11; J. Zawistowski, *Jak się organizuje młodzież we wsi Dolne Baby*, „Siew”, 1925, nr 12, s. 9; *Stan organizacyjny ZMW*, tamże, 1928, nr 51, s. 21.

⁸⁴ „Siew”, 1927, nr 20, s. 12.

⁸⁵ Prawie w każdej parafii istniało koło. S. Staszyński, Z *Kujaw*, „Drużyna”, 1919, nr 1, s. 8—9; Orlik, *Koło młodzieży w Byczynie na Kujawach*, „Drużyna”, 1919, nr 1, s. 9; Fr. Romocki, *Praca młodzieży w Byczynie*, „Siew”, 1922, nr 52, s. 754—755.

CZKR⁸⁶. 30 grudnia 1918 r. na zjeździe we Włocławku powołano do życia pierwszy w województwie OZMW, jako sekcję CZKR. Zjazd wybrał zarząd⁸⁷, w skład którego weszli ludzie o różnych powiązaniach politycznych. Po przerwie spowodowanej wojną większość młodzieży pod wpływem agitacji księży przeszła do SMP. Zakusom tym oparły się koła ZMW tylko w południowo-zachodniej części powiatu, znajdując pomoc działaczy ludowych, głównie członków PSL Wyzwolenie. Liczba kół ZMW w powiecie włocławskim przed rozbiem ruchu młodzieżowego w 1928 r. była niewielka, wahała się od 7 do 9, skupiających około 230 członków⁸⁸.

Nieco lepiej rozwijał się ruch młodzieży wiejskiej w powiecie nieszawskim. Do wiosny 1928 r. zorganizowano tu głównie z inicjatywy samej młodzieży i nauczycieli 18 kół ZMW⁸⁹.

W powiecie radzyńskim pierwsze koło młodzieży wiejskiej założone zostało w 1917 r. we wsi Stanisławów przez zaraniarza Przybyszewskiego⁹⁰. Inicjatywa ta spotkała się z protestem i przeciwdziałaniem miejscowego proboszcza Fr. Sadowskiego, którego poparła większość mieszkańców tej wsi. Mimo tych przeszkód młodzież się nie poddała. Po ogłoszeniu niepodległości chłopcy zgłosili się na ochotnika do wojska. Koło nadal istniało, ale praca osłabła. W latach następnych z inicjatywy działacza ludowego Stanisława Kielaka, nauczycieli oraz uczącej się młodzieży zorganizowano kilka następnych kół, które nie wykazywały większej aktywności. Wynikało to z braku pomocy instruktorskiej i łączności organizacyjnej. Do roku 1928 powstało łącznie 18 kół, jednakże większość z nich istniała tylko formalnie⁹¹. Młodzież zgrupowana w KMW miała silnego konkurenta w postaci gorliwie tu popieranym SMP.

⁸⁶ Sprawozdanie ze zjazdu kół młodzieży we Włocławku, „Drużyna”, 1919, nr 2, s. 10.

⁸⁷ Orlik, Z zebrania kół młodzieży pow. włocławska-nieszawskiego, „Drużyna”, 1920, nr 25, s. 13. Nowo wybrany zarząd ukonstytuował się następująco: Brózda — prezes, Szalek — zastępcą prezesa, ks. Kuliński — skarbnik, czł. PSL, K. Pawłowski — sekretarz, Dzierżawski i Benedykciński — członkowie.

⁸⁸ Okręg południowo-zachodni był ośrodkiem ruchu ludowego. Najaktywniejszymi działaczami byli: Józef Szmajda z Sokołowa, Leon Skórczyński z Włocławka, Kazimierz Pawłowski z Grabkowa, Leon Stasiak ze Smiłowa, Kuliński z Popowiczek, Kotwas z Pikutowa i inni. Stanisław Włodarski, Moja pierwsza praca z młodzieżą wiejską. Relacja — rękopis w posiadaniu Stefana Pawłowskiego.

⁸⁹ Tamże; Stan organizacyjny ZMW, „Siew”, 1928, nr 51, s. 21; L. Staniewicz, Ze wspomnień. Maszynopis w posiadaniu S. Pawłowskiego; Ze wspomnień Kulpy. Maszynopis w posiadaniu S. Pawłowskiego.

⁹⁰ St. Kielak, Zarys dziejów ruchu ludowego na terenie b. pow. radzyńskiego. AZHRL, sygn. 0—144 — maszynopis, s. 19.

⁹¹ Stan organizacyjny ZMW, „Siew”, 1928, nr 51, s. 21. Adam Peranowski, Wspomnienia — z działalności w ZMW „Siew” i „Wici” pow. Radzymin. Relacja — maszynopis w posiadaniu autorki.

Działalność organizacyjna w powiecie kutnowskim zapoczątkowana została w 1917 r., głównie z inicjatywy księży i działaczy kółek rolniczych. Od 1919 r. istniało tu kilkanaście kół skupionych w Okręgowym Związku Młodzieży Wiejskiej⁹², który jako jedyny w woj. warszawskim miał stałego instruktora. Po wojnie koła opowiedziały się za CTR, zrywając współpracę z CZMW działającym w ramach CZKR. W latach 1921—1928 z inicjatywy nauczycieli i działaczy społecznych odbudowywano powoli sieć organizacyjną, uzyskując w rezultacie 18 kół związanych z CZMW⁹³.

Płockie było kolebką ruchu młodzieży wiejskiej. Z inicjatywy postępowej inteligencji, nauczycieli, księży i wychowanków pierwszych szkół rolniczych zakładano tu koła młodzieży wiejskiej od 1905 r. Pierwsze powstało w Cekanowie. Od 1912 istniejące koła opierały swoją działalność na programie ogłoszonym przez „Drużynę”. W okresie I wojny światowej koła te były oparciem dla ruchu junackiego, a następnie niepodległościowego⁹⁴.

Pod koniec wojny większość działających kół nawiązała współpracę z Sekcją Kół Młodzieży CZKR. Według sporządzonego przez nią kwestionariusza sprawozdawczego na terenie guberni płockiej obejmującej powiaty: płocki, rypiński, ciechanowski, w 1917 r. istniało 12 kół, a w roku 19 z 782 członkami. Najprawdopodobniej kół było więcej, ale z braku źródeł nie można ustalić dokładnie ich liczby. Opiekowali się nimi działacze kółek rolniczych oraz miejscowi księża. Zwołany z inicjatywy zarządu OZKR zjazd KMW 8 września 1919 r. powołał do życia OZMW oraz wybrał zarząd, w skład którego weszli poza młodzieżą nauczyciele oraz księża⁹⁵. Jego prezesem wybrano nauczyciela Leona Dorobka z Róży. W 1920 r. praca w kole osłabła. Członkowie kilku placówek, w których podjęto działalność, nie zdołali ożywić działalności OZMW. Na zjeździe w maju 1920 r. przedstawiciele 8 kół postanowili podzielić cały okręg płocki na kilka mniejszych rejonów, w których pracę miał prowadzić wyznaczony kierownik⁹⁶. W latach następnych szerszy ruch młodzieży

⁹² Sprawozdanie ze zjazdu młodzieży okręgu kutnowskiego w dniu 18 maja 1919 roku, „Drużyna”, 1919, nr 23, s. 10.

⁹³ Sprawozdanie CZMW przy CZKR za rok 1919, „Nasza Drużyna”, 1919, nr 10, s. 7; „Siew”, 1928, nr 51, s. 21.

⁹⁴ S. Mazurek, „Siew” na Mazowszu, „Siew”, 1932, nr 22, s. 6; Praca społeczno-oświatowa i kulturalna prowadzona przez młodzież wiejską, „Drużyna”, dod. do nr 47—48 z 1919 r.

⁹⁵ W skład zarządu weszli: Dorobek z Płocka — prezes, Janowski z Bodzano-wa — zastępca prezesa, Woźnicka z Woźnik — sekretarka oraz Rządkowski z Orszynowa, Różycki z Bulkowa, Pelka z Rogozina — członkowie. Do komisji rewizyjnej: Kadziński, Zalewski i Romanowski. „Drużyna”, 1919, nr 40, s. 10—11.

⁹⁶ Zjazd delegatów kół młodzieży w Płocku, „Drużyna”, 1920, nr 21, s. 10.

wiejskiej nie rozwinął się w powiecie płońskim. Silne wpływy endecji i kleru skierowały aktywność młodzieży w kierunku tworzenia SMP.

Koła młodzieży wiejskiej w powiecie płońskim rozwijały się od 1917 r. Pierwsze założone zostało przez miejscową nauczycielkę w Skołtowie; w 1918 r. powołano do życia — 6, a do kwietnia 1919 r. — 11 kół. Opiekę nad nimi sprawował OZKR. Z jego inicjatywy zwołano 29 kwietnia 1919 r. zjazd delegatów kół w Płońsku, na którym jednogłośnie postanowiono utworzyć ogniwo powiatowe i wybrać władze OZMW⁹⁷, w skład których weszli trzej przedstawiciele młodzieży oraz po dwóch księży i nauczycieli. Po wojnie 1920 r. OZMW nie wznowił działalności. Poszczególne koła prowadziły pracę samodzielnie, kontaktując się bezpośrednio najpierw z CZMW, a od 1925 r. z wojewódzkim ZMW. Do listopada 1928 r. osiągnięto stan 14 kółek, z których większość nie przejawiała większej aktywności⁹⁸.

Działalność społeczno-oświatowa w powiecie skierniewickim zapoczątkowana została na przełomie XIX i XX w. we wsi Godzianów i Lipce przez miejscowych nauczycieli, świątłych chłopów i organistę. W Godzianowie z inicjatywy nauczycielki S. Krasnodębskiej w 1915 r. zorganizowano „Drużynę Teatralną”, którą w 1918 r. przekształcono w Koło Młodzieży Wiejskiej, jedno z najstarszych i najaktywniejszych w całym powiecie, do czego przyczynili się m.in. F. Jagielski, J. Petrymowski, nauczyciel Grużel, a z młodszych Jan Jagiełło, Józef Mozga, Tomasz Dura⁹⁹. Do października 1918 r. powstało na terenie powiatu kilka kół. Z inicjatywy kółek rolniczych 24 października 1918 r. zwołano w Skierniewicach zjazd przedstawicieli KMW i KR poświęcony sprawie rozwijania ruchu młodzieży wiejskiej. Przyjęto wniosek o rychłym powołaniu OZ, czemu przeszkodziła wojna, po której ruch młodzieży wiejskiej rozwijał się tu bardzo wolno. Do 1928 r. osiągnięto stan 14 kół, z których 5 (By-

⁹⁷ *Sprawozdanie ze zjazdu kół młodzieży w Płońsku*, tamże, 1919, nr 37, s. 7—8. W skład zarządu OZMW weszli: ks. Chabowski, Pomianowski, Wojtulewicz, Zebrowska, ks. Zerejko, Zakolska i Starczewska — nauczycielka.

⁹⁸ *Stan organizacyjny ZMW*, „Siew”, 1928, nr 51, s. 21.

⁹⁹ W Godzianowie od 1905 r. istniała orkiestra dęta pod kierunkiem organisty Piotra Puczyńskiego. Młodzież tej wsi wzięła udział w strajku szkolnym, w wyniku którego władze rosyjskie zezwoliły na naukę w języku polskim. Mieszkańcy wsi Lipce na przełomie XIX i XX w. prenumerowali „Wędrowca”, „Zorzę”, „Gazetę Świąteczną”, „Biesiadę Literacką”, a następnie „Zaranie” i „Wyzwolenie”. Korzystali także z dobrze zaopatrzonej w książki polskie biblioteki parafialnej, a miejscowy nauczyciel prowadził naukę w języku polskim, za co w 1905 r. został osadzony w więzieniu. Obchodzono rocznice narodowe, podczas których „obnoszono wokół kościoła ufundowany przez chłopów i robotników kolejowych sztandar o barwach narodowych”. J. Kuchta, *Wspomnienia*. Rękopis w posiadaniu A. Zielińskiego.

czek, Godzianów, Lipce, Zniśna i Lapad) w 1927 r. zorganizowały się w związki rejonowy¹⁰⁰. Pozostałe istniały tylko formalnie, nie wykazując żywszej aktywności.

Pierwsze koło młodzieży wiejskiej w powiecie sierpeckim założono w wieczór sylwestrowy 1919 r. Skupiało ono 64 członków i rozwinęło głównie działalność oświatową¹⁰¹. Jego członkowie nie znaleźli jednak naśladowców. Dopiero w 1925 r. z inicjatywy nauczycieli zorganizowano koło w Białyszewie i w kilku innych wsiach. W maju 1926 r. na zjeździe delegatów tych kół powołano do życia okręgowy ZMW z siedzibą w Sierpcu. W skład zarządu weszli prawie sami nauczyciele. Praca rozwijała się jednak nadal wolno. W styczniu 1928 r. OZMW skupiał 8 kół, a do kwietnia liczba ich wzrosła do 14¹⁰².

W powiecie Rawa Mazowiecka pierwsze koło młodzieży wiejskiej zorganizowano w czerwcu 1918 r., a w latach następnych dalszych kilka, które kontaktowały się bezpośrednio z CZMW. W połowie 1928 r. w CZMW było zarejestrowanych 10 kół¹⁰³.

W powiecie ciechanowskim pierwsze koło założyła na początku 1921 r. kierowniczka szkoły rolniczej w Gołotczyźnie. Członkami jego były nauczycielki i uczennice oraz uczniowie szkoły rolniczej w Sokołówku. Do 1926 r. zdołano założyć zaledwie 5 kół¹⁰⁴. Najenergiczniej rozwijało działalność koło w Gołotczyźnie. Z jego inicjatywy utworzono 31 stycznia 1926 r. podokręgowy ZMW, który 26 września 1926 r. przekształcono w OZMW¹⁰⁵. Do połowy 1928 r. na terenie powiatu istniało tylko 9 kół¹⁰⁶. Obowiązki prezesa pełnił Stanisław Barański.

Działalność organizacyjna w powiecie mławskim podjęta została w 1912 r. założeniem koła w Wólce Mławskiej. W 1919 r. powołano do życia OZMW, którego prezesem został Zygmunt Makowski¹⁰⁷. Okręg skupiał wówczas 14 kół z 900 członkami. Po zakończeniu wojny w 1920 r. większość młodzieży pozyskali księża do współpracy z SMP. Do końca

¹⁰⁰ J. Wyrwa, *Jak to było u nas*, „Siew”, 1927, nr 46, s. 12.

¹⁰¹ „Drużyna”, 1919, nr 24, s. 4—5.

¹⁰² J. Strzeński, *Trzymajmy się!*, „Wici”, 1933, nr 22, s. 6; K. W., *Z naszych przygotowań do prac konkursowych w roku bieżącym*, „Siew”, 1928, nr 8, s. 7.

¹⁰³ „Drużyna”, 1918, nr 20—21, s. 16; „Siew”, 1928, nr 51, s. 21.

¹⁰⁴ T. Orlicz, *Z kół młodzieży wiejskiej w Gołotczyźnie*, „Nasza Drużyna”, 1921, nr 33, s. 14; „Siew”, 1924, nr 37, s. 9; *Nowe koła młodzieży*, tamże 1923, nr 6, s. 15.

¹⁰⁵ S. B., *Z Ciechanowskiego*, „Siew”, 1926, nr 7, s. 11; nr 43, s. 8—9; nr 51, s. 10.

¹⁰⁶ *Stan organizacyjny*, tamże, 1928, nr 51, s. 21.

¹⁰⁷ W skład OZ weszli: Z. Makowski — prezes, Marian Chatowski — wiceprezes, Maria Budziłowska — sekretarz, Józef Wiaryszcz — skarbnik i S. Komrowska — bibliotekarka. „Drużyna”, 1919, nr 13, s. 8.

1926 r. przetrwały tylko 3 koła ZMW, a dalsze 4 założono w drugiej połowie 1927 r.¹⁰⁸

W powiecie Maków Mazowiecki działalność społeczno-oświatową podjęto dopiero w 1918 r. W maju założono koło w Krasnosielcu, którego inicjatorami byli nauczyciel Przybylski i absolwenci szkoły rolniczej z Pułtuska. Obowiązki prezesa pełnił dyrektor tej szkoły Wacław Grabowski¹⁰⁹. Również w kilku innych wsiach miejscowi nauczyciele zakładali koła młodzieży. Do połowy 1920 r. powstało dalszych kilka kół, ale żywą działalność wykazywało tylko krasnosielskie¹¹⁰. Posiadało ono własny program i statut opracowany przez zarząd, a następnie zatwierdzonej przez członków koła w grudniu 1918 r.¹¹¹ Program wzorowany był na wskazaniach „Drużyny”, a jego hasłem: „Bóg i Ojczyzna”. Przyświecała mu zasada solidaryzmu społecznego wyrażana w punkcie dziesiątym: „Koło Młodzieży w Krasnosielcu wyciąga bratnią dłoń do młodzieży miejskiej i szlacheckiej w celu połączenia jako równi z równymi”. W sformułowaniach programu uwidoczniły się wyraźnie dążenia części postępowej inteligencji. Po przerwie spowodowanej wojną tylko koło w Krasnosielcu wznowiło pracę od kwietnia 1921 r. Starania nauczycieli, jak też działacza ludowego Jana Tabora, zmierzające do rozwinięcia samodzielnego ruchu młodzieżowego, nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Do połowy 1928 r. zdołano założyć tylko 9 kół, z których większość przejawiała nikłą aktywność¹¹².

W powiecie lipnowskim koło ZMW zakładano od 1912 r. Inspiratorem ruchu młodzieży wiejskiej na tym terenie był Romuald Wasilewski, miejscowy działacz kółek rolniczych, a od 1915 r. aktywny działacz politycznego ruchu ludowego i młodzieżowego. Po wojnie uśpione koła ZMW pobudzali do życia działacze kółek rolniczych i sama młodzież. Słaby udział nauczycieli w pracy kół odbił się niekorzystnie na rozwoju ruchu młodzieży wiejskiej. Do 1928 r. zorganizowano zaledwie 8 kół ZMW, które prowadziły działalność w odosobnieniu, nie zdołano bowiem powołać do życia ognia powiatowego.

Co sprawiło, że w poszczególnych powiatach uzyskiwano tak różne rezultaty? Z analizy danych wynika, że powodowały to różne czynniki

¹⁰⁸ Sprawozdanie sytuacyjne tyg. wojewody warszawskiego. UWW, CAMSW, sygn. 209/3, k. 717, 731.

¹⁰⁹ W. Grabowski, *Z Krasnosielca pow. Maków*, „Drużyna”, 1918, nr 12, s. 8—9; 1919, nr 7, s. 7.

¹¹⁰ W. Grabowski, *Z Makowskiego*, „Siew”, 1922, nr 7—8, s. 112.

¹¹¹ K. Sarnowski, *Materiały do monografii ruchu ludowego w pow. Maków Mazowiecki*. Cz. 1 1918—1965, Cz. 2 Dokumenty, dok. nr 6. AZHRL, sygn. 0138 I, rękopis — oryginał.

¹¹² *Stan organizacyjny ZMW*, „Siew”, 1928, nr 51, s. 21.

socjologiczne. Na obszarach o największym nasyceniu folwarkami (kutnowskim, płockim, lipnowskim, przasnyskim, rypińskim i włocławskim) koła ZMW, a także kółka rolnicze CZKR przyjmowały się opornie. Na obszarach o małej lub średniej liczbie folwarków (mińsko-mazowieckim, łowickim, grójeckim, warszawskim, sochaczewskim i błońskim) Związek Młodzieży Wiejskiej rozwijał się najlepiej. W przypadku woj. stołecznego powiaty podwarszawskie po 1925 r. były ośrodkami ruchu młodzieży wiejskiej. Bliskość centrali ZMW oraz powołanie ogniwa wojewódzkiego wpłynęły dodatnio na rozwój sieci organizacyjnej. Wynikało to też z czynnego udziału akademickiej młodzieży ludowej w pracy kół ZMW. Ponadto powiaty te były ośrodkami ruchu ludowego, w którym młodzież ZMW miała pewne oparcie.

Tabela 1

Liczba kótek rolniczych Centralnego Związku Kótek Rolniczych i kół Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej w woj. warszawskim

Powiat	Kółka rolnicze CZKR w 1928 r.	Koła CZMW w latach	
		1918	1928
błoński	8—19	2	26
ciechanowski	8—19	1	9
gostyniński	8—19	•	19
grójecki	ponad 60	12	35
kutnowski	•	•	18
lipnowski	5	1	8
łowicki	81	•	52
makowski	ok. 5	•	7
mińsko-mazowiecki	50—56	17	37
mławski	ok. 5	•	9
nieszawski	ok. 5	26	18
płocki	8—19	•	7
przasnyski	ok. 5	7	7
pułtuski	50—56	ok. 12	35
radzyński	•	•	18
płoński	8—19	6	14
rawski	50—56	•	10
rypiński	8—19	•	5
sierpecki	5	6	14
skierniewicki	ok. 5	•	14
sochaczewski	50—56	•	22
włocławski	•	•	9
warszawski	•	•	31

Zródło: J. Borkowski, A. Gurnicz, *Kółka rolnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978; „Siew”, 1928, nr 51, s. 21; „Drużyna”, 1919, nr 47/48. Dane o CZKR orientacyjne.

Z powyższych zestawień wynika, że liczba kół ZMW zależna była od stanu organizacyjnego kółek rolniczych CZKR. Z ustaleń J. Borkowskiego i A. Gurnicza¹¹³ wynika, że do 1919 r. CZKR najliczniejsza była w woj. warszawskim. W tym okresie również i ruch młodzieży wiejskiej na tym terenie przodował w Sekcji Kół Młodzieży. Po wyjściu z ram CTR organizacja warszawska CZKR w latach dwudziestych zajmowała drugie lub trzecie miejsce wśród województw Polski w CZKR.

Jak wynika ze statystyki, wzrost kółek rolniczych CZKR po 1925 r. wpłynął zdecydowanie na rozwój sieci kół ZMW. W niektórych powiatach liczba kół ZMW poważnie przewyższała stan kółek rolniczych CZKR (Błonie, Nieszawa, Sierpc, Skierniewice). Toteż żądanie samodzielności organizacyjnej wynikało z konkretnych potrzeb swobodnego rozwoju CZMW. Rozbicie ruchu młodzieży wiejskiej stało się nieuniknione, gdy do tego istotnego argumentu doszedł czynnik natury ideologicznej.

Tabela 2

Stan organizacyjny Centralnego Towarzystwa Rolniczego, Centralnego Związku Kółek Rolniczych i Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej w woj. warszawskim

Rok	CTR		CZKR		CZMW	
	członkowie	kółka	członkowie	kółka	członkowie	kółka
1918	•	•	•	363	3 010	68
1919	•	•	14 611	388	3 800	90
1921	21 991	•	•	•	•	•
1923	20 609	490	•	•	•	•
1924	11 086	•	•	325	5 858	167
1925	19 782	409	8 000	240	6 318	234
1926	20 368	451	•	349	ponad 7 000	269
1927	20 649	618	•	415	•	•
1928	•	•	•	625	ok. 9 000	ponad 410

Zródło: J. Borkowski, A. Gurnicz, *Kółka rolnicze...*, s. 249, 333; „Drużyna”, 1919, nr 47–48 (dodatek); *Sprawozdanie ZMW za r. 1924*, Warszawa 1925, s. 4; *Toż za rok 1925*, Warszawa 1926; „Wici”, 1933, nr 19–20, s. 2; „Siew”, 1928, nr 51, s. 21.

¹¹³ J. Borkowski, A. Gurnicz, *Kółka rolnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978.